

УДК 159.923.2:355.1:УПА+ОУН“1944/1945”
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/95-1-5>

Володимир ДЗЮБАК,
orcid.org/0009-0003-2187-6554
кандидат історичних наук,
докторант відділу воєнно-історичних досліджень
Інституту історії України Національної академії наук України
(Київ, Україна) *v.v.dzobak@gmail.com*

ВІД БОРОТЬБИ ДО ВИЖИВАННЯ: ПОЧАТОК ФОРМУВАННЯ ВІКТИМНОГО НАРАТИВУ В УПА ТА ОУН У 1944–1945 РОКАХ

Постановка проблеми. Трансформація українського визвольного руху в роки Другої світової війни потребує аналізу поза межами традиційних політичних і військових підходів. Одним із продуктивних напрямів є дослідження моральних і повсякденних практик, у яких відбувалося переосмислення ідей боротьби, перемоги та поразки. Повсякденність розглядається як простір, у якому моральна витривалість, дисципліна й колективна відповідальність формували нову логіку виживання. Перелом 1944–1945 років, пов'язаний із поверненням радянської влади, спричинив зміну умов існування підпілля та вимагав адаптації до тривалого репресивного тиску. **Мета дослідження** полягає в розкритті особливості формування віктимного нарративу як нового способу інтерпретації досвіду зламу та виживання в середовищі Організації українських націоналістів (ОУН) і Української повстанської армії (УПА) у 1944–1945 роках. Простежується зміна інтерпретаційної моделі: від риторики наступальної визвольної боротьби до дискурсу оборони, жертвності й моральної стійкості. **Методологія** базується на принципах історії повсякденності, мікроісторії та дискурс-аналізу. **Джерельну основу** становлять звіти, накази, інструкції та спогади учасників підпілля, що дозволяють реконструювати щоденні практики життя, дисципліни й емоційного реагування в умовах фізичного та психологічного перенапруження. Дослідження зосереджене на тому, як у щоденних практиках і дисциплінарних моделях формувалася новий спосіб розуміння власного досвіду та місця руху в історичному процесі. **Наукова новизна** полягає у комплексному аналізі формування віктимного нарративу крізь призму повсякденності. Показано, що він постає не як відмова від суб'єктності, а як механізм морального самозбереження та внутрішньої консолідації в умовах ізоляції й репресій. Віктимність у цей період функціонувала як мобілізаційний ресурс, поєднуючи мотиви втрат і переслідувань, дисципліни та відповідальності перед спільнотою.

Ключові слова: Друга світова війна, ОУН, УПА, повсякденність, стратегії виживання, дисципліна, віктимність, жертвність, моральна стійкість, пам'ять.

Volodymyr DZOBAK,
orcid.org/0009-0003-2187-6554
Candidate of Historical Sciences,
Doctoral student at the Department of Military History
Research Institute of the History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) *v.v.dzobak@gmail.com*

FROM STRUGGLE TO SURVIVAL: THE BEGINNING OF THE FORMATION OF A VICTIM NARRATIVE IN THE UPA AND OUN IN 1944–1945

Statement of the problem. The transformation of the Ukrainian liberation movement during World War II requires analysis beyond traditional political and military approaches. One productive direction is the study of moral and everyday practices in which ideas of struggle, victory, and defeat were rethought. Everyday life is seen as a space in which moral endurance, discipline, and collective responsibility shaped a new logic of survival. The turning point of 1944–1945, associated with the return of Soviet power, caused a change in the conditions of the underground and required adaptation to prolonged repressive pressure. **The aim of the study** is to reveal the peculiarities of the formation of a victim narrative as a new way of interpreting the experience of upheaval and survival in the environment of the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) and the Ukrainian Insurgent Army (UPA) in 1944–1945. A change in the interpretative model can be traced: from the rhetoric of offensive liberation struggle to the discourse of defense, sacrifice, and moral resilience. **The methodology is based** on the principles of everyday history, microhistory, and discourse analysis. **The source base** consists of reports, orders, instructions, and memoirs of underground participants, which allow us to reconstruct the daily practices of life, discipline, and emotional responses in conditions of physical and psychological stress. The study focuses on how daily practices and disciplinary models shaped a new way of understanding one's own experience and place in the historical process. **The scientific novelty** lies in a comprehensive analysis of the formation of a victim narrative

through the prism of everyday life. It is shown that it arises not as a rejection of subjectivity, but as a mechanism of moral self-preservation and internal consolidation in conditions of isolation and repression. Victimhood during this period functioned as a mobilization resource, combining motives of loss and persecution, discipline, and responsibility to the community.

Key words: *World War II, OUN, UPA, everyday life, survival strategies, discipline, victimhood, sacrifice, moral resilience, memory.*

Вступ. Період 1944–1945 років став для Української повстанської армії часом глибокої внутрішньої напруги та переосмислення власної боротьби. Після вигнання німецьких військ і повернення радянської влади повстанці зіткнулися з докорінною зміною умов, у яких розгорталися збройна боротьба.

Зміна зовнішнього контексту супроводжувалася внутрішніми процесами, що безпосередньо впливали на повсякденний досвід повстанців: зростанням навантаження на підпільну мережу, загостренням внутрішніх конфліктів, зміною характеру дисципліни та трансформацією уявлень про місію руху. Унаслідок цього в документах і свідченнях 1944–1945 років починає проявлятися нова нарративна модель – віктимна.

У той самий час базові категорії довоєнної ідеології ОУН, зокрема героїзм, дисципліна і жертвність, не зникали. Вони продовжували існувати, хоча їхнє змістове наповнення поступово змінювалося. Спостереження за тим, як ці ідеологічні константи трансформувалися або зберігалися, дає можливість зрозуміти, яким чином повстанське середовище реагувало на кризові обставини 1944–1945 років.

У цій статті аналізуються чинники, що зумовили поступовий перехід від вітального до віктимного нарративу. Особлива увага приділяється взаємодії ідеологічних уявлень і повсякденних практик, що визначали емоційний і моральний ландшафт повстанського досвіду в момент його перелому.

Історіографія та концептуальні підходи.

Дослідження повсякденності в контексті українського визвольного руху формувалися в умовах тривалої політичної та ідеологічної поляризації. Радянська історіографія трактувала діяльність ОУН і УПА крізь призму злочинності та колабораціонізму, що унеможлиблювало вивчення щоденного життя, емоційних станів та мотивів учасників руху. У діаспорних студіях, навпаки, акцент робився переважно на героїчному вимірі боротьби, що обмежувало увагу до повсякденних практик, внутрішніх конфліктів і досвіду постійного напруження.

Сучасні підходи дистанціюються від цих крайнощів, пропонуючи позиціонувати визвольний рух не лише як політичне або військове явище, а

як простір людських дій, емоцій і моральних виборів. Цей підхід відкриває можливість осмислити історію підпілля через досвід повсякденності, у якому дисципліна, страх, солідарність і віктимність стають ключами для розуміння логіки його існування.

Загальним аспектам військово-політичної діяльності УПА та ОУН присвячено ряд ґрунтовних праць українських істориків. Серед найважливіших напрацювань у вказаній царині варто назвати монографії Ю. Киричука (Киричук, 1991), А. Кентія (Кентій, 1999а; Кентій, 1999b), І. Патриляка (Патриляк, 2012), А. Русначенка (Русначенко, 2002), О. Лисенка (Лисенко, Веденєєв, 2007: 46–66), Г. Стародубець (Стародубець, 2006) та інших науковців.

Останніми роками з'явилося ряд досліджень, у яких проаналізовано окремі аспекти дисциплінарної проблематики в Українській повстанській армії. У публікаціях Р. Забілого (Забілий, 2016) здійснено спробу інтерпретувати моральний кодекс воїна УПА, що дало змогу виявити універсальні принципи честі, шляхетності та обов'язку, іманентні повстанському середовищу.

Д. Веденєєв (Веденєєв, 2002) у своїй праці здійснив детальний аналіз діяльності військово-польової жандармерії, простеживши її розвиток від моменту створення до ліквідації.

Значний внесок у дослідження повсякденного виміру діяльності українського підпілля зробила Л. Гриник, у дисертаційній роботі якої розглянуто поведінкові та дисциплінарні норми, морально-психологічний стан учасників і особливості внутрішньої комунікації (Гриник, 2023).

Питання організації побуту підпілля Карпатського краю ОУН у 1945–1954 роках висвітлено у колективному дослідженні В. Ільницького, Н. Ільницької та Л. Вовк (Ільницький В., Ільницька Н., Вовк Л, 2021: 172–199). Інформаційно насиченою є кандидатська дисертація В. Прокопова (Прокопов, 2019)

Попри наявність значного корпусу досліджень, присвячених різним аспектам діяльності українського підпілля, спеціальних праць, які б комплексно розглядали перехід від героїчного до віктимного типу нарративу у 1944–1945 роках, наразі не існує. Ця тема залишається малорозробленою як у контексті історії повсякденності, так і в межах

морально-психологічного аналізу визвольного руху. Саме тому у цьому тексті зроблено спробу дослідити процес формування віктимного нарративу в середовищі ОУН та УПА, простежити, як досвід повсякденних практик, дисципліни й виживання трансформував систему уявлень про боротьбу, героїзм і людську гідність.

Аналіз цього процесу дає змогу простежити, як у повсякденному досвіді повстанців відбувався злам між зовнішньою боротьбою і внутрішнім пошуком сенсу.

Теоретичні підходи: нарративи в умовах війни. У дослідженнях воєнних спільнот нарративи розглядаються як спосіб упорядкування досвіду, який поєднує особисті переживання з колективними уявленнями про сенс боротьби. У цьому контексті найбільш перспективними виявляються дві аналітичні моделі: вітальний та віктимний нарративи.

Вітальний нарратив фокусується на піднесенні, героїзмі, мобілізації та уявленні про внутрішню силу спільноти. Він часто виникає на етапі формування руху або в періоди, коли боротьба сприймається як перспективна, з точки зору досягнення цілей.

Віктимний нарратив, навпаки, кристалізується у ситуаціях щоденної напруги, втрат, відчуття неминучості поразки чи зіткнення з тотальним насильством. Він не обов'язково означає пасивність, але виражає досвід уразливості та моральної перемоги, що стає частиною колективної пам'яті.

Перехід між цими нарративами можна трактувати як переломний момент – структурну зміну способів осмислення війни. Перелом не зводиться до разового рішення чи події; це тривала трансформація, у якій попередні уявлення поступово втрачають переконливість, а нові ще не набули стійкості. У воєнних спільнотах такий перелом супроводжується не лише зміною зовнішніх обставин, а й внутрішньою кризою сенсів, коли героїзм починає співіснувати з втомою, а віра у перемогу боротьби межує з прагненням самозбереження.

Особливу аналітичну вагу перелом набуває у студіях чоловічості. Боротьба, дисципліна, сила та жертвність – це не лише характеристики воєнного досвіду, а й складники культурної моделі чоловічої поведінки. У кризових умовах війни ці моделі зазнають випробувань: частина з них актуалізується, а інші руйнуються або набувають протилежного змісту. Воєнна ситуація стає простором, у якому трансформується чоловічість від романтизованого героїзму до уявлень про виживання, втрату та моральну межу.

Така теоретична перспектива дозволяє розглядати трансформацію настроїв і поведінкових моделей в УПА не лише як реакцію на зміну військової ситуації, а як складний процес зміни колективних уявлень про сенс боротьби, роль спільноти та місце окремої людини в ній.

Контекст 1944 року: зміна ворога і руйнування вітального нарративу

Зовнішній перелом: повернення СРСР і перші воєнні поразки. 1944 рік став для українського збройного підпілля точкою глибокого зовнішнього зламу. Відхід німецьких військ і повернення радянської влади докорінно змінили політичну ситуацію та позбавили рух тієї опори, на якій будувалася мобілізаційна риторика попередніх років.

Разом зі зникненням нацистського окупанта втрачалася й очевидність ворога: гасло визвольної боротьби переставало бути однозначним, а частина вояків опинялася в стані психологічної дезорієнтації. Один із командирів УПА згадував: «Ці люди прийшли до УПА для того, щоб вести боротьбу з німцями. Тепер вони приходять і питають: “Для чого далі боротися? Адже Україна вже визволена від німців”» (Літопис УПА, 2007: 118–119). У цій реакції відображалася не лише зміна зовнішніх обставин, а й глибший екзистенційний злам, спричинений руйнуванням звичної логіки боротьби.

У воєнному вимірі 1944 рік означав втрату наступальної ініціативи та зростання стратегічної нерівності. Частина УПА, які перебували на Волині зазнали значних втрат у боях з Червоною армією та військами НКВС, тоді як формування в Галичині зберігали відносно більшу чисельність. У спогадах один зі старшин визнавав: «Я не помилюся, якщо скажу, що в УПА 60% галичан, 30% волиняків, наддніпрянців не більше 10%» (Літопис УПА, 2007: 119). Це свідчило не лише про регіональний дисбаланс, а й про поступове вичерпання людського ресурсу і втрату загальноукраїнського масштабу руху.

Спроби вести відкриті бої проти радянських військ виявилися тактично безперспективними. Командир УПА-Захід пізніше визнавав: «До червня 1944 року ми намагалися проводити тактику наступу, однак поразки, невдачі й дезертирство змусили перейти до оборони» (Літопис УПА, 2007: 131). Перехід до оборонних дій символізував зміну не лише тактики, а й самої моделі спротиву: замість очікування перемоги на перший план виходило завдання підтримувати сам факт боротьби.

Найяскравішим символом цієї фази став бій під Гурбами (21–25 квітня 1944 р.), який був найбіль-

шим зіткненням УПА з військами НКВС. Військової перемоги повстанці не здобули, проте вихід із оточення став моральною подією, що засвідчувала здатність руху чинити опір навіть у безнадійних умовах. Саме в такому поєднанні поразки як фактичного результату і стійкості як внутрішнього переживання окреслювалися перші контури трансформації повстанського нарративу.

Внутрішній перелом: перевантаження, дефіцит ресурсів і зміна ставлення населення. Паралельно із зовнішнім зламом 1944 року відбувався внутрішній перелом, пов'язаний із поступовим виснаженням повстанського руху. Упродовж 1944–1945 років УПА опинилася перед структурними обмеженнями, які істотно змінювали логіку повсякденної боротьби. Насамперед йшлося про різке скорочення ресурсної бази: брак зброї, амуніції, медичних засобів, одягу й продовольства. Те, що у 1943 році сприймалося як тимчасові труднощі зростаючого руху, тепер ставало постійною реальністю, яка визначала поведінку відділів і моральний стан бійців.

Зростання втрат посилювало психологічне перевантаження повстанців. У 1944–1945 роках УПА втрачає не лише рядових бійців, а й значну кількість командирів, провідних організаторів і зв'язкових, що ускладнювало підтримання дисципліни і злагодженості. Гинуть або опиняються в ізоляції ті, хто формував вітальний дух попередніх років. Це зумовлювало відчуття «обриву покоління», коли досвідчених учасників руху ставало менше, а на їхнє місце приходили молодші, менш підготовлені й психологічно більш вразливі.

Водночас змінювалося й повсякденне життя відділів. Брак їжі, складнощі з підтриманням конспірації, постійні прочісування НКВС створювали атмосферу невпинної загрози. Те, що раніше сприймалося як певна романтика боротьби, у 1944–1945 роках перетворювалося на стан хронічної втоми, у якому кожна помилка могла стати фатальною.

Додалося до цього і початок втрати підтримки місцевого населення, особливо сусідніх до Західної України областей. «Це пов'язано... з недружнім ставленням до нас з боку населення... Там абсолютно немає контингентів для поповнення загонів, всі перебувають у РККА і навіть дезертири не бажають служити в «УПА» (Літопис УПА, 2007: 210).

Унаслідок цих процесів відбувалася поступова зміна внутрішньої мотивації. Якщо у 1943 році боротьба асоціювалася з піднесенням та очікуванням перемоги, то у 1944–1945 роках вона все частіше сприймалася як обов'язок, який потрібно

виконувати попри всі обставини. Це не означало втрати ідеалів, а радше трансформацію самої логіки участі. Особистий ентузіазм поступався місцем почуттю відповідальності перед загиблими, побратимами та власною присягою.

Саме у цій зміні від добровільної мобілізації до практик вимушеної витривалості починають проявлятися елементи віктимного досвіду, який згодом стане провідним у повстанському нарративі другої половини 1940-х років. Боротьба вже не давала відчуття натхнення, проте залишалася єдиною можливим шляхом у ситуації, де відступ сприймався як втрата сенсу і напрямку.

Зміна внутрішньої мотивації супроводжувалася появою нових викликів, що безпосередньо впливали на функціонування повстанських підрозділів. Ослаблення ресурсної бази, зростання втоми та розпорошення бойових сил вимагали від командування пошуку інших механізмів підтримання внутрішнього порядку. У цьому контексті дедалі помітнішою стає роль дисциплінарних практик, які починають визначати повсякденну логіку існування спільноти.

Дисципліна та жорстокість. Поразки 1944 року змусили командування УПА переглянути як стратегію, так і способи підтримання внутрішньої єдності. У донесеннях того часу дедалі частіше з'являються згадки про втому, деморалізацію, пияцтво та дезертирство.

Командування відповідно реагує: «За пияцтво, дезертирство і невиконання наказів командування – розстріл» (Літопис УПА, 2007: 209), – читаємо в наказах кінця 1944 року. Дисципліна перетворюється на форму виживання, а жорстокість на спосіб утримати спільність там, де ослабли взаємні зв'язки.

Зменшення чисельності лав, постійні втрати в боях і втрата віри у перемогу військовими методами змінювали моральну атмосферу повстанського середовища.

Цей стан потребував нових форм контролю. У наказах окреслювалися докладні норми поведінки, як рядових бійців, так і підрозділів. Сотні мали здійснювати регулярні 20-денні рейди, щотижня вступати в бойові сутички з НКВС чи Червоною армією, проводити кілька диверсійних акцій на місяць і суворо дотримуватися конспірації (Літопис УПА, 2007: 195). Однак формальний контроль не завжди стримував негативні явища у повстанському середовищі.

У другій половині 1944 року спостерігалось подальше наростання негативних процесів в УПА. У документах з'являються відверті свідчення бійців: «Більшість особового складу УПА у нинішніх

умовах веде боротьбу суто механічно, не вірячи в успіх своєї справи» (Літопис УПА, 2007: 118).

У звітах дедалі частіше відчутний сухий тон. «Перед моїм пораненням сотні “УПА” налічували від 30 до 50 осіб. Бували періоди, коли в сотні було 70–100 осіб, але вони мали часті бої з підрозділами військ НКВС, винищувальними батальйонами і частинами РККА, у результаті чого несли втрати, особовий склад весь час зменшувався» (Літопис УПА, 2007: 205). У цих коротких фразах відчутна риторика постійного перевантаження.

Ускладнення ситуації проявлялося не лише у зменшенні чисельності, а й у зміні внутрішньої атмосфери підрозділів. Те, що раніше фіксувалося як констатація бойових втрат, дедалі частіше супроводжувалося згадками про кризу відповідальності та контроль над поведінкою вояків. На цьому тлі зрозумілими стають і повідомлення про суворі покарання навіть для командного складу: «6 грудня 1944 року було засуджено до розстрілу сотника “Яструба”» (Літопис УПА, 2007: 205). Такі вирокі мали стати показовими актами очищення, спробою зміцнити дисципліну і відновити моральний авторитет руху.

В цей час практикувалися різні види покарань до тих, хто провинився. «Такими карами були: упізнання, догана, биття буком, стриження голови (особливо дівчат, які приставали з ворожими вояками чи іншими представниками ворожої влади) та кара смерті через розстріл або повішення. Цей останній спосіб кари стасовано з двох причин. Такі порушники підпільного права, як сексоти, зрадники, не заслуговували на гонорову кару, по-перше, а по-друге, вартість кулі була на вагу золота, бо не раз треба було платити за неї життям, а шнурок можна було де-небудь роздобути» (Літопис УПА, 2002: 65–66).

У цій системі контролю дисципліна виходила за межі військового обов’язку і ставала частиною повсякденного життя. Вона регулювала не лише поведінку в бою, а й спосіб говорити, рухатися, ділити їжу, зберігати зброю, виконувати побутові дії в умовах постійної загрози. Повсякденність ставала школою витримки, у якій навіть найпростіші речі – сон, їжа, мовчання – набували значення ритуалу виживання.

Для того, щоб нівелювати негативні тенденції в загонах, командування вирішило посилювати дисципліну. «Запровадити у відділах зразкову дисципліну. Не пропускати жодного порушення дисципліни без відповідного покарання», – читаємо ми в тогочасному наказі (ОУН і УПА в 1944, 2009: 135).

Більше того, деякі командири почали регламентувати не тільки порядок у загонах, а й дрібні

аспекти бойової поведінки, застосовуючи суворі заходи покарання за будь-які порушення. «На кожен бій встановити норму [на] витрату боєприпасів. За витрату без дозволу одного патрона понад норму суворо карати, як за дію на користь противника» (ОУН і УПА в 1944, 2009: 135–136). Таке посилення контролю неминуче супроводжувалося зростанням репресивності всередині самого руху і появи жорстокості. Остання спочатку мала стримувати внутрішній розклад у русі, але поступово перетворилася на інструмент покарання не лише для учасників підпілля, а й для тих, кого вважали його противниками чи загрозою.

Наприкінці 1944 року гостро постало питання відношення до сексотів. Керівництво ОУН дало відповідні пояснення і вказівки: «Найкрізніші для нас сексоти – як ті, що діють серед нас, знають терен і людей. Тому сексотів треба бити негайно і поголовно і то навіть явно» (ОУН і УПА в 1944, 2009: 58). Сексотів знищували незалежно від статі. «14.IX.Зліквідовано в с. Биківці сільраду, молочарню, кооперацію. В с. Брикові знищено сільраду, кооперацію та одну жінку – сексотку» (ОУН і УПА в 1944, 2009: 65).

Під час боротьби бійцями УПА знищувалися не тільки ті, хто проти них виступав, а й члени їх сімей. «У ніч на 2 жовтня після виселення сімей бандитів у с. Лисячі Стрийського району бандою чисельністю до 30 осіб вбито 5 сімей сільського активу в кількості 11 осіб» (ОУН і УПА в 1944, 2009: 105). Це демонструє, що насильство ставало частиною повсякденної реальності війни, де межа між нападом і помстою, між необхідністю й жорстокістю часто стиралася.

Вищезначена дійсність не була якимось поодиноким явищем в цей час. Засадничо сам характер Другої світової війни можна схарактеризувати однією короткою формулою: це була війна на тотальне винищення. «Ні Гітлерові, ні Сталінові не йшлося про те, щоби знесилити супротивника і змусити його підписати не вигідний мирний договір: обидва прагнули знищити ворога вщент. Терор і насильство мали не вибірковий, а масовий характер, і годі було сподіватися уникнути їх раціональними діями. Жертвою міг стати кожен і будь-якої миті» (Грицак, 2011: 76). У цьому контексті УПА діяла не поза жорстокістю, а всередині неї, як частина загальної логіки війни на винищення.

В умовах тотального насильства межа між боротьбою і виживанням поступово стиралася. Для підпілля це означало необхідність пристосовуватися до реальності, у якій насильство ставало звичною формою існування, а моральні критерії – розмитими.

Ситуація ще більш загострилася в 1945 році. Уже на початку цього року дисципліна, що раніше підтримувала внутрішній порядок, поступово перетворюється на інструмент страху.

В інструкціях СБ прямо вказувалося: «Піднести в боївках дисципліну до беззастережного виконання наказів і сильної пошани до обов'язку. Бойовиків, котрі не виконали принципового наказу командира, вчинили злочин, ...провідник районної організації СБ обов'язаний розстріляти...перед збіркою даного відділу. Членів боївок, що особливо провинилися, і їхня провинна відома населенню, розстріляти прилюдно» (ОУН і УПА в 1945, 2015: 36).

Такі норми відображають перехід від усвідомленої дисципліни повстанцями до системи жорстокого прямого примусу, яка мала втримати організацію від внутрішнього розпаду. Покарання ставало публічним ритуалом, а страх виконував функцію утримання підлеглих у межах встановленого порядку. Відчуття постійної зовнішньої загрози поєднувалося з посиленням внутрішнього тиску, унаслідок чого контроль поступово замінював довіру.

Тогочасна логіка посилення репресивних дій СБ ОУН зрозуміла. Так, вже «до березня 1945 р. НКВД і НКГБ у Волинській і Рівненській областях мало у своєму розпорядженні 10588 резидентів, агентів-«внутрішників», агентів-«маршрутників», інформаторів» (Патриляк, 2012: 481).

До порушників наказів і вказівок командування все частіше почала застосовуватися кара смерті. «За згоду працювати з більшовиками проти УПА – кара смерті. За співпрацю з німецькими та іншими розвідочними центрами – кара смерті» (Державний архів Рівненської області. Ф. Р 30. Оп. 2. Спр. 15. Арк. 250).

Посилення дисциплінарних практик було лише одним із наслідків загального погіршення становища. Поступове звуження тактичних можливостей і зростання зовнішнього тиску змусили повстанське керівництво шукати нових форм організації боротьби. У цих умовах логічним кроком стає перехід від відкритого протистояння до підпільно-конспіративних методів, що визначили новий спосіб життя повстанських груп.

Перехід до підпілля: життя у тіні. Після поразок 1944 року командування УПА було змушене перейти від масштабних бойових дій до партизансько-конспіративних форм боротьби. У звітах зазначалося: «В регіонах, де визвольний рух був найбільш виснажений, відбулася демобілізація повстанських загонів і перехід до конспіративно-підпільних методів боротьби» (Бігун, Кентій). Цей

перехід означав не лише зміну тактики, а й радикальну зміну способу існування.

В кінці 1944 року багато командирів різних військових загонів вирішили відпустити своїх підлеглих по домівках. «13 листопада 1944 р. к-р “Різун” відпустив додому всіх, хто лиш не хотів бути у відділах. Відійшло багато, для яких була страшна зима й бої, але тільки з новобранців» (Літопис УПА, 1993: 80).

Такі рішення відображали не лише втому підпільників, а й поступову зміну умов існування, у яких перебували повстанські групи. Зменшення чисельності відділів супроводжувалося погіршенням побутових можливостей, адже рейди, криївки та тривале перебування в лісах створювали середовище, майже не придатне для елементарної гігієни та відпочинку. У цих обставинах постійним супутником щоденного життя ставали воші. Наприклад, протягом «рейду «Рена» через Карпати 1944 р. вояки довго не могли випрати білизну та обсушитись. Позаводились воші, які не давали спати» (Літопис УПА, 1999: 104).

Такі побутові труднощі були не лише фізичним випробуванням, а й ознакою ширшої зміни умов існування. Перехід від відкритих дій до підпільного способу життя поступово змінював сприйняття боротьби та структуру повсякденності. Саме в цьому контексті стає зрозумілою наступна характеристика ситуації: «З приходом більшовиків і сітка мусіла тікати в ліс, і підпілля порвалося, позбавлявши збройну силу своєї бази, спільної нервової системи» (Шуляк, 1948: 35–36).

Втрата цієї «нервової системи» мала не лише організаційний, а й символічний зміст. Вона означала розрив комунікації між рухом і народом, між колективною надією та страхом. Ще гірша ситуація була в суміжних із Західною Україною областях. Як заявляв на допиті обласний військово-мобілізаційний референт ОУН Кам'янець-Подільської області Я. Білинський: «Дуже слабо представлене організоване оунівське підпілля, немає баз для постачання» (Літопис УПА, 2007: 210).

У цій реальності підпілля ставало спільнотою самотніх, де кожен акт виживання мав сенс морального вибору. За таких умов особливого значення набувала підтримка боротьби з боку місцевого населення. Навіть дрібні вияви допомоги з їхнього боку набували символічної ваги.

Спогади Емілії Стефурак це передають особливо виразно: «Місцеве населення, а головню жіноцтво із Союзу Українок ставилося дуже прихильно до свого рідного війська. Місцеві кравці й жінки пошили для всіх вояків нові уніформи, блюзи, штани й шапки-мазепинки...Ця велика

праця була розложена на кільканадцять сіл і вимагала багато посвяти» (Гриник, 2023: 171).

В цілому в 1944–1945 році західноукраїнська спільнота прихильно ставилося до повстанців. Так, в інформаційному звіті району Ворохта за серпень 1945 р. ідеться про те, що «місцеве населення цілком приязно ставиться до українського підпілля. Лише незначна частина, близько 15%, проявляють велику антипатію та переконані, що нічого вдіяти українські вояки проти радянської влади не зможуть» (Гриник, 2023: 160).

Але вже з кінця літа 1945 року ситуація в багатьох регіонах почала змінюватися на гірше. Оскільки населення Західної України було вже здеморалізоване насильницькою політикою радянської влади, то, «відповідно, вірило в успішність боротьби українських повстанців і підпільників все менше. Таку ж ситуацію спостерігаємо і на території Калущини, Долини вже з літа 1945 р.» (Гриник, 2023: 173–174).

Повсякденність підпільників будувалася на повторюваних діях, що мали рятівний сенс. Копання землянки, приготування їжі, лагодження одягу або догляд за пораненими ставали способом утримати контроль над реальністю. Через такі дрібні практики творилася мікроспільнота, яка давала відчуття нормальності у світі постійної небезпеки.

Потужним ударом для УПА стала масова мобілізація чоловіків до Червоної армії, що мала позбавити загони повстанців людського ресурсу і водночас використати бойовий досвід воїнів у боях проти німецьких військ (Рибченко, 2010, 314).

Радянська політика депортацій і покарань підсилювала стан ізоляції учасників самостійницького руху. Відповідно до розпорядження народного комісара внутрішніх справ СРСР Л. Берії від 31 березня 1944 р. № 7129 та інструкції НКВС УРСР від 5 квітня 1944 р. «Про порядок організації заслання родин членів ОУН і активних повстанців у віддалені райони СРСР» передбачалося виселення усіх повнолітніх членів родин, а їхнє майно конфісковувалося» (Сергійчук, 2021: 246–247). Таким чином удар завдавався не лише по бійцях, а й по їхніх родинах, що позбавляло рух емоційної опори і людського тилу.

Водночас настрої бійців залежали від досвіду конкретних командирів підрозділів. Наприкінці 1944 – в першій половині 1945 року настрої «в сотнях УПА...були також різні. Там, де добре годують і одягають людей, де проводять успішні бойові операції, там настрої хороші» (Літопис УПА, 2007: 276).

Такі спостереження свідчать, що повсякденне життя визначалося не лише ідеологічними переконаннями, а й умовами існування – від забезпечення до ставлення командира.

Попри ці відмінності, спільним залишалося прагнення втримати моральну рівновагу. Саме ця внутрішня витривалість, підсилена підтримкою ззовні, давала можливість підпіллю продовжувати своє існування навіть у стані глибокого перенапруження.

Зміна способу життя підпільників, пов'язана з переходом до конспірації, самообмеження та ізоляції, поступово спричинила глибшу трансформацію ідеологічних орієнтирів. Вона виразно проявилася вже у 1944 році.

1944 рік як точка формування віктимного нарративу. 1944 рік позначив не лише воєнний, а й ідеологічний злам визвольного руху. Після виснажливих боїв, репресій і втрати тилу збройна боротьба перестала бути героїчним проектом національного відродження. Вона перетворилася на моральну місію, у якій страждання і вірність набули самостійного значення. Під віктимним нарративом розуміється спосіб осмислення боротьби, у якому виснаження трактується як моральна перемога, а страждання – як доказ правоти.

Саме з 1944 року командування національно-визвольного руху, та й рядові бійці, почали розуміти неможливість досягнення цілі військовими методами. «Збройна боротьба носила фактично характер розрізнених, переважно спорадичних акцій, які хоч і дошкуляли комуністичному режиму, але виявилися нездатними його захитати» (Кентій, 2008: 326), – писав авторитетний український історик А. Кентій. Ідея перемоги поступається ідеї свідчення: навіть без перспективи варто залишатися вірним, бо вірність сама по собі стає доказом істини.

Уже в 1944 році стає розповсюдженою практикою намагання частини бійців УПА та членів ОУН відійти від активної боротьби з ворогом і намагатися зберегти себе. Для мінімізації цього явища була видана спеціальна інструкція, в якій настійливо рекомендувалося «втягнути всі органі в безпосередню революційну боротьбу, гостро поборюючи різні нездорові форми т.зв. зберігання себе, чи т.зв. конспірації – страху і то так у лісі, як і в сховищах» (ОУН і УПА в 1944, 2009: 154).

Відповідно зміщується акцент наказів і розпоряджень: якщо раніше вони стосувалися розвитку військової діяльності, то з другої половини 1944 року головну увагу приділяють організації підпільного способу життя (ОУН і УПА в 1944, 2009: 16).

В цей час командування УПА та керівництво ОУН виразно розуміли виклики, які поставнуть невдовзі перед ними і налаштовували до цього повстанців. «УПА чекають ще важкі дні боротьби, тому в її рядах повинні знайти місце лише найкращі; найбільш характерні й випробовані одиниці. Слід сподіватися, що більшовики в поборюванні нашого партизанського руху примінять тактику 1920–21 рр.: з одної сторони сильно вдарять по відділах, репресуватимуть рідню, з другої – оголосять амністію всім тим, що “покаються”» (ОУН і УПА в 1944, 2009: 54).

Упродовж 1944 року відбувається остаточний перехід від ідеї перемоги до ідеї тривалого спротиву. Боротьба набуває рис духовного подвигу, спрямованого не на політичний результат, а на моральну стійкість. У цій новій системі координат боротьба стає способом збереження людської гідності в умовах історичної поразки. Саме тоді в середовищі підпілля формується тип мислення, у якому жертва сприймається як форма присутності, а виживання – як доказ вірності. Цей тип мислення та відповідні моделі поведінки визначатимуть тональність повстанських спогадів і пізніших меморіальних текстів.

1945: Рік загострення викликів і переорієнтації на самозбереження. Завершення війни для світу означало мир, а для українського підпілля – нову фазу боротьби, що супроводжувалася ще більшою напругою та посилення небезпек.

Повстанці продовжували діяти в умовах постійних облав, арештів і депортацій. Репресії проти родин, агентурна війна, фізичне знищення осередків підпілля призвели до втрати соціальної опори і відчуття ізоляції.

Водночас серед бійців зберігалася віра в те, що історія ще може повернутися на їхній бік. У спогадах багатьох учасників національно-визвольного руху часто проступає переконання, що після війни настане неминучий конфлікт між Заходом і Радянським Союзом, який відкриє нове вікно можливостей для борців за українську державність.

Ця віра виконувала психологічну функцію самозахисту і допомагала витримати стан безнадії. Вірили в це і рядові учасники Руху Опору, і керівники. Так, ще 15 листопада 1944 р. була видана інструкція Проводу ОУН (Б) де зазначалося: «Виходячи з оцінки міжнародного положення, доходимо до слідуєчих висновків: Сьогоднішня війна союзників з Німеччиною може закінчитися непорозумінням у таборі побідників, а в наслідку може дати конфлікт Аліянтів з Совітами» (ОУН і УПА в 1944, 2009: 151).

Не зважаючи на величезні втрати в боях із «визволителем», осінь 1944 р., на думку багатьох

дослідників, стала піком боєздатності самостійницьких формувань. Про тогочасні настрої та морально-психологічний стан повстанців свідчить уривок зі звіту політвиховника ВО № 3 “Лисоня” УПА-Захід Архипа, який зазначав, що «між стрілецтвом загалом панує думка, що ми війну виграємо на 100%, і ніхто навіть не сумнівається, що своїм старим крісом без мушки він здобуде ворожого танка» (Організація українських націоналістів, 2005: 329).

Саме ця віра продовжувала підсилювати жертвовність в повстанців. В Олеському, Краснянському, Глинянському, Золочівському, Пониковицькому і Перемишлянському районах Львівської області була проведена масова чекістсько-військова операція. В оперативному звіті НКВС зауважувалося, що: «Під час проведення операції бандити чинили надзвичайно запеклий опір. У низці випадків бандити під час затримання стріляли в себе або підривалися на гранатах» (Романюк, 2015: 127).

Часто поранені бійці проявляли жертвовність, щоб не бути тягарем для своїх побратимів. «Василь Кіх з Бендюги, був помічником кулеметника і в часі бою...розривною кулею його поранено в ліву руку вище ліктя. Першу перев'язку йому зробили в часі бою і винесли його в безпечне місце. При прориві повстанці його не знайшли, щоб взяти зі собою, бо він від того місця відповз десь на 100 метрів. Він спеціально зробив це, бо йти не мав сили, а не хотів бути завадою друзям по зброї в часі прориву (Літопис УПА, 2003: 158).

Але з часом реальність ставала дедалі суворішою. Підпільники жили у голоді, холоді, без достатнього постачання та медичної допомоги. Поступово боротьба втрачала політичний вимір і набувала ознак щоденних зусиль на межі виживання. Саме за таких обставин у 1945 році відбувається остаточне переосмислення сенсу боротьби.

Все більше повстанців втрачали сенс подальшої боротьби. «В місяці жовтні 1945 р. падали великі дощі та віяв холодний вітер і, в зв'язку з тим, ми рішили розійтися по своїх домах та далі скриватися індивідуально. Війна з Німеччиною скінчилася. На світі запанував мир. Населення щораз менше говорило про третю війну і в мене зроджувалась думка жити легально. В престиж і перспективи ОУН я зовсім перестав вірити» (Літопис УПА, 2006: 274).

Саме тому бажання вижити, зберегти спільність, щоб залишитися вірним загальній справі уже стають новими формами героїзму. У цій внутрішній самозосередженості визріває інший тип сили, заснований не на бойових звитягах, а на витримці, не на перемогах, а на здатності не втратити людську гідність.

В умовах крайнього фізичного і морального виснаження віра в перспективу боротьби разом із вірністю присязі та відчуття спільноти стали виконувати не лише організаційну, а й компенсаторну функцію, трансформувались у головний механізм уникнення спільнотою борців за українську державність інституційної атомізації та морального розкладу.

Розрив між ідеалом і реальністю. Посилення негативних для ОУН та УПА процесів спричинили помітний розрив між уявленнями про боротьбу і повсякденним досвідом учасників підпілля. У спогадах повстанців дедалі частіше з'являються свідчення цього. Ми вмiли заангажувати до роботи багато людей, однак не вмiли їм дати цього, що потрібно кожному визнавець революційного руху. До організації наплило багато буденного елемента і не диво, що сьогодні ніхто з молодих кандидатів не ставить до організації з таким пієтизмом, як колись» (ОУН і УПА в 1945, 2015: 244).

Занепад бойового духу виявлявся і у звітності СБ, де наголошувалося, що «в регіонах, де проводять успішні бойові операції, там настрої хороші», тоді як у місцевостях із високим рівнем втрат панувала деморалізація.

У цих умовах ідеологічні орієнтири не зникали, проте їхнє змістове наповнення змінювалося. Героїзм дедалі частіше асоціювався не з активною дією, а з умінням витримати втому, холод, страх і зберегти внутрішню рівновагу. Так поступово формувався новий тип самосприйняття, у якому боротьба втрачала ознаки піднесеного ідеалу і набувала рис щоденної практики самозбереження.

В керівників ОУН та командування УПА почали появлятися нотки невдоволення цивільними, які активно не підтримували повстанців. «Коли з різних причин ми певний терен на короткий час лишаємо, маси морально заломлюються, а навіть частина їх іде на послуги ворога. Причиною є те, що наша маса є тільки національно свідомою, а не революційною» (ОУН і УПА в 1945, 2015: 248).

Наведений фрагмент фіксує розчарування у суспільстві, яке не відповідало високим очікуванням та вимогам підпільної еліти. «Національно свідомі» люди, за цією логікою, не були готові до повної самопосвяти. Для проводу революційність означала готовність жертвувати всім, тоді як для більшості проживаючих на Заході України важливішими ставали виживання і приватна безпека. Мисленню більшості людей було притаманне те, що соціальні психологи називають «невизначеною позицією»: вони не мають чітких уподобань

щодо бажаної для них влади та політики і неповідомні в різних питаннях (Беркгоф, 2011: 234).

При цьому констатувалося, що маси спостерігали за боротьбою здалеку: «До цього часу було в нас так, що з ворогом борюся тільки актив, а маса пасивно приглядалася» (ОУН і УПА в 1945, 2015: 248). Це визнання свідчить про втрату колективної ілюзії загального піднесення, притаманної настроям 1943 року.

Цей розрив між очікуваною перемогою й реальністю повсякденності став одним із головних чинників переходу до віктимного нарративу, де страждання і втрати починали осмислюватися як підтвердження правоти обраного шляху.

Повсякдення і повсякденність 1945 року: життя у скруті і страху. Після закінчення світової війни умови існування українського підпілля залишалися надзвичайно важкими. Повстанці діяли в умовах голоду, холоду і постійної небезпеки. Командир сотні «Вітрогони» ТВ-23 «Магура» навесні 1945 року звітував: «Через цілий час відділ прохарчовувався власними силами або через голову сільради. Харчування виглядало у цей спосіб, що через цілий день відділ їв один раз на добу, а весь час був без їди» (Гриник, 2023: 71). Траплялися випадки, що по селах «самі повстанці стягали харчі та виряд» (Тимі, Андрійчук, Малярчук, 2022: 191).

Численні тогочасні документи містять свідчення показують, які вказують на те, що побутова реальність в деяких підрозділах повстанців межувала з відчаєм.

В окремих звітах порівнювалися різні частини УПА і зазначалося: «Щодо перших можемо твердити про задовільний моральний стан вояків, відмінне технічне та господарське забезпечення. Однак про таку ж ситуацію не можемо говорити щодо других. Погане матеріальне забезпечення позначалося на моральному стані вояків, що призводило до дезертирства. Вояки, босі та обдерті, по декілька тижнів переховувалися далеко в горах» (Гриник, 2023: 143–144).

Доходило до відкритих актів непокорі командирам. «Викликано з рядів тих, хто нарікав, був незадоволений. Їх запитали, що є зле, які причини до нарікання. Кожен мав право висловити свої думки без страху, – так заявив курінний “Залізник”. І стрільці говорили: тяжке життя, виснажливі вишколи-вправи, недоїдання, воші, небезпека смерті тощо» (Літопис УПА, 2003: 158).

Занепад матеріального забезпечення прямо впливав на моральний стан бійців. У одному із наказів від 20 вересня 1945 року зазначалося: «Незадовільний, жалюгідний і подекуди фаталь-

ний стан відділів і підвідділів УПА-Захід... У відділах панує бездіяльність, втеча від ворога, загальна деморалізація, пияцтво, з чим мусимо розпочати боротьбу, бо це доведе відділи до упадку й тягнутиме за собою організацію» (Організація українських націоналістів, 2005: 257–258).

Випробування, які випадали на долю повстанців були на межі людської витривалості. Частина з них не витримувала перенапруження. «Сніг все-таки далі падає. День проходить без особливих випадків. 2-ох стрільців збожеволіло і вмирають зі зимна» (Патриляк, 2012: 472). Ці свідчення передають атмосферу постійного напруження, у якій війна втрачала звичні обриси. Замість масштабних операцій почалася боротьба за збереження сил і людей.

Незважаючи на матеріальну скруту, постійні зіткнення з ворогом, переховування від військ НКВС, у повстанській спільноті намагалися і надалі культивувати засади взаємної підтримки і солідарності.

Дружба розглядалася як моральна опора, що допомагала витримати ізоляцію і страх. У вишкільних матеріалах ОУН це поняття визначалося так: «Дружба – це взаємна повага та допомога, рішуче й відважне почуття, яке ґрунтується на принципі “в вогонь і в воду” та відкидає егоїзм і заздрість. Підтримка дружності розглядалась як обов’язок вояків та велика внутрішня сила колективу» (Гририк, 2023: 154).

Спогади підтверджують, що атмосфера товариства виконувала роль терапії та підтримки. Про командира Василя Андрусика («Різуна») згадували, що він був для підлеглих «не тільки командиром, а й найближчим другом, опікуном та оборонцем. Суворий і вимагаючий у службі, у вільних хвилиниках є товариський, приступний та веселий» (Літопис УПА, 1993: 226).

Попри надзвичайно несприятливі для боротьби умови, між бійцями зберігалася співчуття і турбота. Ця етика взаємної підтримки перетворювала повсякденність на простір моральної солідарності, де людяність ставала найвищою формою спротиву.

За таких умов повсякдення перетворювалося на випробування витривалості, а дружба – на моральну зброю. Попри голод, холод і страх, повстанці зберігали внутрішню гідність, що ставала головною формою спротиву. Саме ця невидима стійкість підтримувала рух у період, коли боротьба втрачала військово значення, але набувала глибшого, гуманістичного змісту.

Таким чином, повсякденність була не лише фоном боротьби. Вона виконувала роль про-

стору, у якому формувалися моральні й емоційні навички виживання: витримка, взаємодопомога, почуття відповідальності. Саме ці моральні устої підтримували існування руху тоді, коли організаційні структури вже стали розпадатися під натиском ворога.

Висновки. У 1944–1945 роках визвольний рух пережив глибоку трансформацію, яка виявилася не лише у зміні військової ситуації, а й у переосмисленні самої логіки боротьби. Героїчний наратив, що спирався на уявлення про наступальну дію, мобілізаційний підйом і перспективу визволення, поступово відходив на другий план. На його місце приходило відчуття необхідності зберегти моральну стійкість у ситуації, коли соціальна опора зменшувалася, тил зникав, радянська агентурна діяльність посилювалась, а підпілля втрачало ресурси.

У цих умовах змінювалося і саме уявлення про героїзм. Якщо раніше він асоціювався з наступом та активною дією, то тепер пов’язувався з умінням витримати брак матеріальних засобів, холод, страх і безперервний зовнішній тиск. Дисципліна набувала характеру ритуальної практики, покликаної утримати спільноту у момент, коли внутрішні зв’язки слабшали, а довіра руйнувалася. Повсякденність ставала простором формування нових моральних навичок, зокрема витримки, взаємопідтримки та солідарності, які допомагали підпіллю продовжувати існування у тривалих несприятливих умовах.

Поступове поширення віктимного наративу не було свідченням поразки. Це був спосіб осмислити обставини, у яких боротьба втрачала ознаки наступальної дії і перетворювалася на тривале протистояння. У цій наративній моделі страждання виконувало функцію підтвердження правоти, а здатність залишатися вірним власним переконанням надавала боротьбі морального сенсу. Саме таким чином спільнота зберігала внутрішню єдність у період, коли зовнішні умови фактично працювали проти неї.

Віктимність у цьому контексті постає не як прояв слабкості, а як особлива форма активності, що дозволяла утримувати ціннісні орієнтири за відсутності військових переваг.

Окреслена аналітична рамка демонструє, що повсякденні практики є ключем до розуміння трансформації національно-визвольного руху. Вона дозволяє пояснити як структурні зміни, пов’язані з втратою ресурсів, ізоляцією та репресіями, так і індивідуальні механізми адаптації, серед яких важливу роль відігравали втома, страх, взаємодопомога та дисциплінарні норми. Запро-

понований підхід може бути використаний для аналізу інших історичних ситуацій, зокрема діяльності окремих підрозділів, жіночих та молодіжних груп, а також для порівняння повстанських рухів у різних регіонах Східної Європи.

Водночас необхідно враховувати певні обмеження. Джерельна база підпілля залишається фрагментованою. Частина свідчень створена під тиском обставин або містить елементи ретроспективної раціоналізації. Це потребує обережності в інтерпретаціях і критичного зіставлення матеріалів різного типу. Крім того, віктимний нарратив відображає не лише реальні переживання учасників руху, а й внутрішню політику, спрямовану на підтримання моральної стійкості у період стратегічної слабкості.

Попри ці обмеження, аналіз повсякденності дозволяє побачити формування нової історичної мови. У документах 1944–1945 років помітна зміна тональності, у якій домінують не мотиви тріумфу, а категорії витривалості, вірності та відповідальності. Саме ця мова вплинула на подальшу колективну пам'ять про національно-визвольний рух і стала частиною ширшої традиції українського досвіду двадцятого століття, де гідність і здатність вистояти нерідко були важливішими за безпосередній військовий результат.

У цьому сенсі повсякденність постає не як другорядний фон, а як структурний елемент історичного процесу. На ній трималася спільнота, і завдяки ній виник віктимний нарратив, який перетворив виживання на форму осмисленої присутності у ворожому середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беркгоф Карел. Жива розпач. Життя і смерть в Україні під нацистською владою / Український науковий інститут Гарвардського університету; Інститут Критики. Київ: Вид-во Часопис «Критика», 2011. 556 с.
2. Бігун І. В., Кентій А. В. Українська повстанська армія (УПА). URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Ukrainska_povstanska
3. Веденєв Д. Військово-польова жандармерія – спеціальний орган Української повстанської армії. *Воєнна історія*. 2002. № 5–6.
4. Гриник Л. Повсякденне життя українських повстанців на Прикарпатті (1940–1950-ті рр.): дис. ... д-ра філос. наук. Дрогобич, 2023. 269 с.
5. Грицак Я. Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад: есеї. Київ: Критика, 2011. 176 с.
6. Державний архів Рівненської області. Ф. Р 30. Оп. 2. Спр. 15. Арк. 250.
7. Забілий Р. Повстанське бусідо. Моральний кодекс воїнів УПА. *Історична правда*. 30.05.2016. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/574c3e2fcdadd/>
8. Ільницький В., Ільницька Н., Вовк Л. Особливості облаштування побуту націоналістами карпатського краю ОУН (1945–1954). Ільницький, В. (відп. ред.). Повсякденне життя населення західних земель України у перші повенні роки (1944–1953): колективна монографія. Львів – Торунь: Liha-Pres, 2021. С. 172-199.
9. Кентій А. В. Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси. Т. 2: Українська повстанська армія та збройне підпілля Організації українських націоналістів. 1942–1956. Київ: [б.в.], 2008. 415 с.
10. Кентій А. В. Українська повстанська армія в 1944–1945 рр. Київ: Інститут історії України НАН України, 1999а. 220 с.
11. Кентій А. В. Українська повстанська армія (1946–1956). Київ: Інститут історії України НАН України, 1999б. 111 с.
12. Киричук Ю. А. Історія УПА. Тернопіль: [б.в.], 1991. 55 с.
13. Лисенко О. Є., Веденєв Д. В. Військово-політична діяльність ОУН та УПА у світлі норм міжнародного гуманітарного права. *Український історичний журнал*. 2007. № 3. С. 46-66.
14. Літопис УПА. Бібліотека. Т. 4: Спогади вояків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини та Любачівщини / Ред.: П. Й. Потічний, В. В'ятрович. Торонто; Львів: Видавництво «Літопис УПА» 2003. С. 158, 257-258.
15. Літопис УПА. Нова серія. Т. 9: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944–1945 / упоряд.: О. Іщук, С. Кокін. Київ-Торонто, 2007. С. 118-276.
16. Літопис УПА. Т. 19: Група УПА «Говерля». Кн. 2: Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру / Зібрав і впорядкував П. Содоль; Відп. ред. Є. Штендера; Співред. П. Потічний. Торонто; Львів: Вид-во «Літопис УПА», 1993. С. 80, 226.
17. Літопис УПА. Т. 29: Іван Гарасимів («Палій»). З юнацьких мрій – у ряди УПА (Спогади ройового УПА) / Відп. ред. Є. Штендера; Співред. П. Потічний. Торонто; Львів: Вид-во «Літопис УПА», 1999. С. 104.
18. Літопис УПА. Т. 37: Іван Лико («Скала», «Богдан»). На грані мрій і дійсності (Спогади підпільника); Микола Терепенко («Медвідь»). На грані двох світів (Спогади). 1945–1955 / Відп. ред. П. Й. Потічний. Торонто; Львів: Вид-во «Літопис УПА», 2002. С. 65-66.
19. Літопис УПА. Т. 44: Боротьба з агентурою: Протоколи допитів Служби Безпеки ОУН в Тернопільщині 1946–1948. Кн. 2 / Відп. ред. П. Й. Потічний. Торонто; Львів: Вид-во «Літопис УПА», 2006. С. 274.
20. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Історичні нариси / С. В. Кульчицький (відп. ред.). Київ: Наук. думка, 2005. 495 с.

21. ОУН і УПА в 1944 році: Документи. В 2 ч. Ч. 2 / Упоряд.: О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук. Від. ред. С. Кульчицький. Київ: Інститут історії України, 2009. С. 135-154.
22. ОУН і УПА в 1945 році: Збірник документів і матеріалів. В 2 ч. Ч. 2 / Ред. кол.: Боряк Г. В., Веселова О. М., Даниленко В. М., Кульчицький С. В. (відп. ред.); Упоряд.: Веселова О. М. (відп. упоряд.), Гриневич В. А., Сергійчук В. І. Київ: Інститут історії України, 2015. С. 36-248.
23. Патриляк І. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.): Монографія / Центр досліджень визвольного руху. Львів: Часопис, 2012. 592 с.
24. Прокопов В. Ю. Повсякденне життя членів ОУН та вояків УПА на Закерзонні (1943–1947 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Дніпро, 2019. 262 с.
25. Рибченко Л. Радянські військові мобілізації на території України у 1941–1945 рр. Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси. Смолій, В. А. (Ред. кол.): та ін. Київ: НВП "Видавництво "Наукова думка, НАН України", 2010. Кн. 1. С. 303-320.
26. Романюк М. В. Золочівська округа ОУН у національно-визвольному русі, (1937–1953): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Львів, 2015. 252 с.
27. Русначенко А. М. Народ збурений: нац.-визвол. рух в Україні й нац. рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках. Київ: Пульсари, 2002. 518 с.
28. Сергійчук В. Депортації західноукраїнського населення після другої світової війни. Ільницький, В. (відп. ред.). Повсякденне життя населення західних земель України у перші повоєнні роки (1944–1953): колективна монографія. Львів – Торунь: Liha-Pres, 2021. С. 246-247.
29. Стародубець Г. М. Українське повстанське запілля (друга половина 1943 – початок 1946 років). Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. 527 с.
30. Тимі І., Андрійчук Л., Малярчук О. Національно-визвольна боротьба УПА та підпілля ОУН на Калущині в 1944–1946 рр. Збірник документів і матеріалів / За заг. ред. С. Адамовича. Івано-Франківськ: Фоліант, 2022. С. 191.
31. Шуляк О. В ім'я правди. Дійсність про Українську Повстанську Армію. Буенос-Айрес: Imprenta «Dorrego», 1948. 40 с.

REFERENCES

1. Berkhof, Karel. (2011) *Zhnyva rozpachu. Zhyttia i smert v Ukraini pid natsytskoiu vladoiu*. [Harvest of Despair: Life and Death in Ukraine under Nazi Rule]. Kyiv: Vyd-vo Chasopys «Krytyka». 556 p. [in Ukrainian].
2. Bihun I. V. & Kentii A. V. *Ukrainska povstanska armii (UPA)*. [Ukrainska povstanska armii UPA]. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Ukrainska_povstanska [in Ukrainian].
3. Viedenieiev D. (2002) *Viiskovo-polova zhandarmeriia – spetsialnyi orhan Ukrainskoi povstanskoi armii*. [Military field gendarmerie – a special unit of the Ukrainian Insurgent Army]. *Voienna istoriia*. № 5–6. URL: http://warhistory.ukrlife.org/5_6_02_4.htm [in Ukrainian].
4. Hrynyk L. (2023) *Povsiakdenne zhyttia ukrainskykh povstantsiv na Prykarpatti (1940–1950-ti rr.)* [Everyday life of Ukrainian rebels in Prykarpattia (1940–1950 s)]: dys. ... d-ra filos. nauk. Drohobych. 269 p. [in Ukrainian].
5. Hrytsak Ya. (2011) *Krasti za natsionalizmom: stara istoriia na novyi lad: esei*. [Passion for nationalism: an old story with a new twist: essays]. Kyiv: Krytyka. 176 p. [in Ukrainian].
6. *Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti*. F. R 30. Op. 2. Spr. 15. Ark. 250.
7. Zabilyi R. (2016) *Povstanske busido. Moralnyi kodeks voyniv UPA*. [Rebel Busido. Moral code of UPA soldiers]. *Istorychna pravda*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/574c3e2fedadd/> [in Ukrainian].
8. Ilnytskyi V., Ilnytska N. & Vovk L. (2021) *Osoblyvosti oblashtuvannia pobutu natsionalistamy karpatskoho kraiu OUN (1945–1954)*. [Features of the settlement of the Carpathian region by nationalists of the OUN (1945–1954)]. In Ilnytskyi, V. (Ed.) *Povsiakdenne zhyttia naseleння zakhidnykh oblastei Ukrainy u pershi povoienni roky (1944–1953): kolektyvna monohrafiia*. Torun: Liha-Pres, 172-199. [in Ukrainian].
9. Kentii A. V. (2008) *Zbroinyi chyn ukrainskykh natsionalistiv. 1920–1956*. [Armed forces of Ukrainian nationalists. 1920–1956]. *Istoryko-arkhivni narysy*. Vol. 2: *Ukrainska povstanska armii ta zbroine pidpillia Orhanizatsii ukrainskykh natsionalistiv. 1942–1956*. Kyiv: [b.v.]. 415 p. [in Ukrainian].
10. Kentii A. V. (1999a) *Ukrainska povstanska armii v 1944–1945 rr.* [The Ukrainian Insurgent Army in 1944–1945]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 220 p. [in Ukrainian].
11. Kentii A. V. (1999b) *UPA v 1942–1943 rr.* [The UIA in 1942–1943]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 243 p. [in Ukrainian].
12. Kyrychuk Yu. A. (1991) *Istoriia UPA* [History of the UIA]. Ternopil: [b.v.]. 55 p. [in Ukrainian].
13. Lysenko O. Ye. & Viedenieiev D. V. (2007) *Viiskovo-politychna diialnist OUN ta UPA u svitli norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava* [Military and political activities of the OUN and UIA in light of international humanitarian law]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 3, 46-66. [in Ukrainian].
14. Potichnyi P. Y. & Viatrovych V. (Eds.) (2003) *Litopys UPA*. Biblioteka [Chronicle of the UPA. Library] Vol. 4: *Spohady voiakiv UPA ta uchasnykiv zbroinoho pidpillia Lvivshchyny ta Liubachivshchyny*. Lviv: Bydavnytstvo «Litopys UPA», 158, 257-258. [in Ukrainian].
15. Ishchuk O. & Kokin, S. (Comps.) (2007) *Litopys UPA* [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army]. Nova seriia. Vol. 9: *Borotba proty povstanskoho rukhu i natsionalistynoho pidpillia: protokoly dopytiv zareshetovanykh radianskykh orhanamy derzhavnoi bezpeky kerivnykiv OUN i UPA. 1944–1945*. Kyiv-Toronto, 118-276. [in Ukrainian].

16. Shtendera Ye. (Ed.) (1992–1993) *Litopys UPA* [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army] Vol. 19: *Hrupa UPA "Hoverlia"*. Kn. 2: *Spomyny, statii ta vydannia istorychno-memuarnoho kharakteru*. Toronto; Lviv: *Litopys UPA*, 80, 226. [in Ukrainian].
17. Shtendera Ye. (Ed.) (1999) *Litopys UPA* [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army] Vol. 29: *Ivan Harasymiv («Palii»). Z yunatskykh mrii – u riady UPA* (Spohady roiovoho UPA. Toronto; Lviv: *Vyd-vo «Litopys UPA»*, 104. [in Ukrainian].
18. Potichnyi P. I. (Ed.) (2002) *Litopys UPA* [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army] Vol. 37: *Ivan Lyko ("Skala", "Bohdan"). Na hrani mrii i diisnosti* (Spohady pidpilnyka); *Mykola Terefenko ("Medvid"). Na hrani dvokh svitiv* (Spohady). 1945–1955. Toronto; Lviv: *Vyd-vo "Litopys UPA"*, 65-66. [in Ukrainian].
19. Potichnyi P. Y. (Ed.) (2006) *Litopys UPA* [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army] Vol. 44: *Borotba z agenturoiu: Protokoly dopytiv Sluzhby Bezpeky OUN v Ternopilshchyni 1946 – 1948*. Kn. 2. Toronto; Lviv: *Vyd-vo «Litopys UPA»*, 274. [in Ukrainian].
20. Kulchytskyi S. V. (Ed.) (2005) *Orhanizatsiia ukrainskykh natsionalistiv i Ukrainska povstanska armii: Istorychni narysy* [The Organization of Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army: Historical Essays]. Kyiv: *Nauk. dumka*. 495 p. [in Ukrainian].
21. Veselova, O. Kokin, S. Lysenko, O. & Serhiichuk, V. (Comps.) (2009) *OUN i UPA v 1944 rotsi: Dokumenty*. V 2 ch. [The OUN and UPA in 1944: Documents. In 2 parts] Ch. 2. S. Kulchytskyi (Ed.). Kyiv: *Instytut istorii Ukrainy*, 135-154. [in Ukrainian].
22. Veselova O. M. (Comp.) (2015) *OUN i UPA v 1945 rotsi: Zbirnyk dokumentiv i materialiv*. V 2 ch. [OUN and UPA in 1945: Collection of documents and materials. In 2 parts] Ch. 2. S. Kulchytskyi (Ed.). Kyiv: *Instytut istorii Ukrainy*, 36-248. [in Ukrainian].
23. Patryliak I. (2012) «Vstan i borys! Slukhai i vir...»: ukrainske natsionalistychne pidpillia ta povstanskyi rukh (1939–1960 rr.) [“Stand up and fight! Listen and believe...”: Ukrainian nationalist underground and insurgent movement (1939–1960)]: *Monohrafiia*. Lviv: *Chasopys*. 592 p. [in Ukrainian].
24. Prokopov V. Yu. (2019) *Povsiakdenne zhyttia chleniv OUN ta voiakiv UPA na Zakerzonni (1943–1947 rr.)* [Everyday life of members of the OUN and UPA soldiers in Zakerzonnia (1943–1947)]: *dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01*. Dnipro, 262 p. [in Ukrainian].
25. Rybchenko L. (2010) *Radianski viiskovi mobilizatsii na terytorii Ukrainy u 1941–1945 rr. Ukraina v Druhii svitovii viini: pohliad z XXI stolittia* [Soviet military mobilization in Ukraine in 1941–1945 Ukraine in World War II: a view from the 21st century]. *Istorychni narysy*. Kyiv: *NVP "Vydavnytstvo "Naukova dumka, NAN Ukrainy"*, Kn. 1, 303-320. [in Ukrainian].
26. Romaniuk M. V. (2015) *Zolochivska okruha OUN u natsionalno-vyzvolnomu rusi (1937–1953)* [The Zolochiv District of the OUN in the National Liberation Movement (1937–1953)]: *dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01*. Lviv, 2015. 252 p. [in Ukrainian].
27. Rusnachenko A. M. (2002) *Narod zburenyi: nats.-vyzvol. rukh v Ukraini y nats. rukhy oporu v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii u 1940 – 50-kh rokakh* [The people are in turmoil: the national liberation movement in Ukraine and national resistance movements in Belarus, Lithuania, Latvia, and Estonia in the 1940s and 1950s]. Kyiv: *Pulsary*. 518 p. [in Ukrainian].
28. Serhiichuk V. (2021) *Deportatsii zakhidnoukrainskoho naseleння pislia druhoi svitovoi viiny* [Deportations of the Western Ukrainian population after World War II]. In *Ilnytskyi, V. (Ed.) Povsiakdenne zhyttia naseleння zakhidnykh oblastei Ukrainy u pershi povoienni roky (1944–1953): kolektyvna monohrafiia*. Torun: *Liha-Pres*, 246-247. [in Ukrainian].
29. Starodubets H. M. (2006) *Ukrainske povstanske zapillia (druga polovyna 1943 – pochatok 1946 rokiv)* [Ukrainian Insurgent Underground (second half of 1943 – early 1946)]. Ternopil: *Pidruchnyky i posibnyky*. 527 p. [in Ukrainian].
30. Tymy I., Andriichuk L. & Maliarchuk O. (2022) *Natsionalno-vyzvolna borotba UPA ta pidpillia OUN na Kalushchyni v 1944–1946 rr.* [The national liberation struggle of the UPA and the OUN underground in Kalush in 1944–1946]. *Zbirnyk dokumentiv i materialiv*. Ivano-Frankivsk: *Foliant*, 191. [in Ukrainian].
31. Shuliak O. (1948) *B imia pravdy. Diisnist pro Ukrainsku Povstansku Armiu* [In the name of truth. The reality of the Ukrainian Insurgent Army]. Buenos-Aires: *Imprenta «Dorrego»*, 40 p. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 29.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

